

Marriage certificates of Bimorgh Rural areas of Gonabad in the Qajarid period

Abbas Panahi ¹ | Fataneh Paseban Hazrati ²

**GANJINE-YE
ASNAD**
Historical Research &
Archival Studies Quarterly

Abstract:

Purpose: To study social, economic, and cultural life of the people of the region through the contents of marriage certificates.

Method and Research Design: Data was collected and analyzed from marriage certificates held at the Central Archives of Astan Quds Razavi. Marriage certificates were divided into three groups: Mohammad Shah and early Naser Al-Din Shah years (circa. 1838-1855), Naser Al-Din Shah years (circa. 1856-1890), and later years of the Qajarid era (circa. 1890-1925).

Findings and Conclusion: Early marriage certificates are written in plain language. Items included in the certificates as mahriyyeh shows that the overall economic condition of people was not poor. Certificates of the second period are written in a more pedantic style, but show some economic improvements. It seems that marriage with people from out of the region had become more common than before. In the certificates of the last period, mention of imported items indicates the expansion of trade with western countries as well as further improvement in economic condition of people.

Keywords:

Bimorgh (Iran), Qajarid era, Marriage Certificates.

1. Assistant Professor, Department of History, University of Guilan, Rasht, I. R. Iran, (Corresponding Author)

apanahi@guilan.ac.com

2. MA, Iranology, University of Guilan, Rasht, I. R. Iran

hazrati21667@gmail.com

Copyright©2017-2018,NLAI (National Library & Archives of I. R. Iran). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and adapt the material for any purpose.

Ganjine-Ye Asnad

«110»

Peer-reviewed Journal | National Library & Archives of I. R. Iran, Archival Research Institute

ISSN: 1023-3652 | E-ISSN: 2538-2268

Digital Object Identifier(DOI): 10.22034/ganj.2018.2286

Indexed by ISC, SID & Iran Journal | Vol. 28, No. 2, Summer 2018 | pp: 34-57(24)

Received: 5, Jan. 2017 | Accepted: 12, Dec. 2017

Historical research

فصلنامه تحقیقات تاریخی
و مطالعات آرشیمی

تجزیه و تحلیل محتوای نکاح‌نامه‌های منطقه بیمرغ گناباد در عصر قاجار

عباس پناهی^۱ | فتانه پاسبان حضرتی^۲

چکیده:

هدف: هدف از پژوهش حاضر، تجزیه و تحلیل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی زندگی مردم بیمرغ گناباد با تکیه بر نکاح‌نامه‌هاست. بررسی این نکاح‌نامه‌ها می‌تواند در بازتابی دغدغه‌های فکری و رویکردهای اجتماعی و اقتصادی مردم این منطقه تأثیرگذار باشد.

روش/ رویکرد پژوهش: رویکرد پژوهش حاضر کیفی است. داده‌ها و شاخص‌های تحقیق بر پایه اسناد آرشیوی و منابع کتابخانه‌ای و براساس نمونه‌گیری هدفمند گردآوری شده است؛ البته از روش تاریخی نیز برای تحلیل داده‌های پژوهش استفاده شده است.

یافته‌ها و نتیجه‌گیری: نکاح‌نامه‌های بررسی شده حاوی داده‌های مهم اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی از تاریخ یکصدساله منطقه بیمرغ گناباد هستند.

ویژگی مهم پژوهشی این اسناد پوشش دوره زمانی یکصدساله است. نکاح‌نامه‌های حاضر، مستقیم با نحوه زندگی مردم در این دوره تاریخی مرتبط است، در نتیجه اطلاعاتی فرهنگی، اقتصادی، و اجتماعی از زندگی مردم این منطقه نمایان می‌سازد.

کلیدواژه‌ها:

اسناد شرعی؛ بیمرغ؛ قاجار؛ نکاح‌نامه.

۱. استادیار تاریخ ایران گروه
تاریخ دانشگاه گیلان، رشت ایران،
(نویسنده مسئول)

apanahi@guilan.ac.com

۲. دانش آموزخته کارشناسی ارشد ایران
شناسی دانشگاه گیلان، رشت، ایران

hazrati21667@gmail.com

گنجینه اسناد

«۱۱۰»

فصلنامه علمی- پژوهشی | سازمان اسناد و کتابخانه ملی ج.ا.ایران - پژوهشکده اسناد

شاپا(چاپی): ۱۰۲۳-۳۶۵۲ | شاپا(الکترونیکی): ۲۵۳۸-۲۲۶۸

شناسانه برنمود رقمی (DOI): 10.22034/ganj.2018.2286

نماینه در ISC، SID و ایران ژورنال | <http://ganjineh.nlai.ir>

سال ۲۸، دفتر ۲، تابستان ۱۳۹۷ | صص: ۳۴-۵۷ (۲۴)

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۰/۱۶ | تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۰/۳

تحقیقات تاریخی

مقدمه

در پژوهش حاضر اسناد شرعی نکاح‌نامه‌های دوره قاجار از منطقه بيمرغ^۱ گناباد با استفاده از آرشیو اسناد کتابخانه آستان قدس رضوی بررسی شد. با تحلیل محتوای این اسناد، اطلاعات ارزشمند تاریخی، اجتماعی، فرهنگی، محلی و... این منطقه استخراج شد. اسناد حاضر آینه تمام‌نمایی از زندگی مردم آن دوره از جمله سنت‌های اجتماعی، مناسبات اقتصادی و فرهنگی است. هدف از این پژوهش، پرداختن به جنبه‌هایی از زندگی اجتماعی و مذهبی مردم است که به دلیل کمبود و نقصان منابع تاریخی عصر قاجار به آن توجه نشده است؛ بنابراین پژوهش حاضر می‌تواند در شفاف‌سازی برخی از زوایای مجهول تاریخ آن منطقه تأثیرگذار باشد. درباره نکاح‌نامه‌ها، پژوهش‌های اندکی انجام شده است؛ تنها چند مقاله در این باره تحت موضوع کلی «سندهای ازدواج در عصر قاجار» نگارش شده است. برای نمونه علی منتظمی سال ۱۳۸۴ مقاله‌ای با عنوان «سیری در قباله‌های ازدواج دوره قاجار» در فصلنامه پیام بهارستان، شماره ۵۱، اسدالله عبدلی آشتیانی و محمدعلی نورانی آشتیانی سال ۱۳۸۹ مقاله‌ای با عنوان «عقدنامه‌هایی از روزگار ناصرالدین شاه قاجار...» در فصلنامه پیام بهارستان، شماره ۷، و بهمن بیانی سال ۱۳۸۸ مقاله‌ای با عنوان «نگاهی به یک قبالة ازدواج نفیس دوره فتحعلی شاه قاجار» در فصلنامه پیام بهارستان، شماره ۴ منتشر کرده‌اند. البته مقالات مورد اشاره تنها ارتباط موضوعی با پژوهش حاضر دارند. علاوه بر مقاله‌های مذکور، زهرا علی‌زاده بیرجندی، ابوالفضل عسکری‌فر، سیده کلثوم کاظمی و محمدرضا سروش در سال ۱۳۸۵ کتابی با عنوان نگرشی بر مهرنامه‌های عصر قاجار در بیرجند نگارش کرده‌اند و به شیوه توصیفی به موضوع ازدواج و سایر مراسم مرتبط با آن پرداخته‌اند. مقاله‌ها و کتاب مذکور نکاتی مهم از ویژگی‌های نکاح‌نامه‌های عصر قاجار را ارائه می‌دهند.

بیش از پنجاه نکاح‌نامه از منطقه بيمرغ گناباد در آستان قدس رضوی موجود است؛ ولی تاکنون پژوهشی درباره این اسناد انجام نشده است.

نکاح‌نامه‌های دوره قاجار در زمره اسناد حقوقی به‌شمار می‌روند و از نظر مذهبی، اقتصادی، و اجتماعی اهمیتی ویژه دارند. اسناد بررسی شده در این مقاله حاوی داده‌های مهمی از جامعه بيمرغ در دوره قاجارند. با توجه به مطالب پیش گفته پرسش اصلی پژوهش حاضر را این‌گونه می‌توان مطرح کرد:

اسناد نکاح‌نامه‌های منطقه بيمرغ گناباد از چه ارزشی برخوردارند؟

یا این‌که؛ نکاح‌نامه‌های بيمرغ گناباد حاوی چه نوع داده‌های فرهنگی، اجتماعی و تاریخی‌ای از دوره قاجار هستند؟

۱. واژه «بیمرغ» را نویسندگان به صورت‌های گوناگون ثبت کرده‌اند. این واژه در بعضی از کتاب‌ها «بیمورقو» و در برخی دیگر بی مرغ و بيمرغ آمده است که هرکدام معنای متفاوت دارد. روستای بيمرغ مرکز دهستان پس‌کلوت گناباد است و در ۲۸ کیلومتری مرکز شهرستان واقع شده است. این روستا پیشینه‌ای بیش از ۲۰۰۰ سال دارد. «بومرغ از دیگر قریه‌های گناباد است که دوازده کیلومتر تا شوراب فاصله دارد و بیش‌تر آب اراضی آن وقف آستانه مقدس رضوی است و به چهارده سهم منقسم می‌شود که یکی ملکی و بقیه وقف است» (مجتبوی، ۱۳۷۴، ص ۱۹۰). سایکس در سفرنامه خود از بيمرغ یاد می‌کند و می‌نویسد: «پس از طی چند ریگستان به بيمرغ رسیدیم که آن نقطه و جنگل و اکثر دهات دیگر این ناحیه وقف آستان قدس مشهد است. خط سیر ما اینک تقریباً به سمت مغرب ادامه داشته و بعد از قطع چند دره و ماهوری که مستور از ریگ بود، منظره بدیع زیبایی جلگه گناباد و اولین قریه در ۱۶ مایلی بيمرغ پدیدار شد و طولی نکشید که به پیدخت رسیدیم» (سایکس، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۳۷).

با توجه پرسش‌های مطرح‌شده، این فرضیه را می‌توان مطرح کرد که نکاح‌نامه‌های مذکور چون در عصر قاجار تنظیم شده‌اند، بازگوکننده بافت فکری، فرهنگی، شیوه‌های تولید و اوضاع اجتماعی و اقتصادی بيمرغ گناباد در آن دوره‌اند.

بنا بر این فرضیه و با توجه به این که گزارش‌های تاریخی و آرشیوی اندکی از بخش‌ها و مناطق کوچک در دست است، اسناد حاضر می‌توانند سندی روشن از زندگی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مردم این پهنه باشند.

تعداد نکاح‌نامه‌های بررسی‌شده از منطقه بيمرغ گناباد ۵۶ برگ است ولی به دلیل مشابهت‌های محتوایی در نهایت ۱۳ نکاح‌نامه بررسی شده‌اند. هدف از استنساخ این اسناد، تحلیل محتوایی داده‌های مردم‌شناختی، فرهنگی، اجتماعی، مذهبی و اقتصادی موجود در این نکاح‌نامه‌ها است که در واقع آینه‌ای تمام‌نما از زندگی مردم این منطقه در عصر قاجار است. این اسناد هرچند ارزش حقوقی خود را از دست داده‌اند، ولی به دلیل نمایاندن تحولات فکری و اجتماعی دوران پیشین اهمیت تاریخی فراوانی دارند (منتظمی، ۱۳۸۴، ص ۷۶).

اهمیت نکاح‌نامه‌های بيمرغ

بیمرغ یکی از مناطق دوردست گناباد است، از این رو در منابع تاریخی و جغرافیایی عصر قاجار نمی‌توان اطلاعات تاریخی و اجتماعی زیادی از آن به دست آورد. بر این مبنا اسناد آرشیوی از جمله نکاح‌نامه‌ها، اهمیتی فراوان در بررسی تحولات این منطقه دارند. این نکاح‌نامه‌ها به دلیل آن که اسنادی رسمی از پیوندهای خانوادگی هستند، دربردارنده داده‌های مهم اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مردم این سامان‌اند.

امروزه اسناد تاریخی یکی از منابع مهم در پژوهش‌های تاریخی و مردم‌شناسی‌اند. با بررسی و تحلیل جامعه‌شناختی و مردم‌شناختی این اسناد می‌توان پاسخ بخش بزرگی از پرسش‌ها و فرضیات از جمله ثبات یا عدم ثبات رفتارهای اجتماعی و اقتصادی دوره مورد بحث را به دست آورد. نکاح‌نامه‌های بررسی‌شده مربوط به یک دوره نودساله از عصر قاجار در منطقه بيمرغ گناباد است و از نظر اقتصادی و اجتماعی اهمیت زیادی دارد. اسناد نکاح‌نامه در واقع توافقی است بین زوج و زوجه برای رسمی کردن و حقوقی کردن ازدواج که در حدود ۱۵ تا ۲۰ سطر خلاصه و به‌دوراز لفاظی و با رعایت حقوق طرفین، دست‌نویس شده‌است و از لحاظ شکل ظاهری و محتوا قابل تأمل و بررسی است. این نکاح‌نامه‌ها، گزارش‌هایی جالب از اوضاع اقتصادی مردم منطقه بيمرغ گناباد ارائه می‌دهند (حجازی، ۱۳۹۲، ص ۱۸۴). از شیوه‌های قومی و فرهنگی ازدواج در منطقه بيمرغ گزارشی

در سفرنامه‌ها نیامده‌است، ولی باتوجه‌به گزارش‌های سیاحان مبنی بر عدم تغییر مراسم و سنت‌های ازدواج در ایران عصر قاجار، به‌نظر نمی‌رسد در این منطقه نیز در این دوره تغییری چشم‌گیر در این سنت روی داده باشد.

ارزش اطلاعاتی نکاح‌نامه‌های بیمرغ

مورخ در پژوهش‌های تاریخی با استفاده از اسناد، تاریخ را بازسازی می‌کند. جهانگیر قائم‌مقامی درباره اهمیت اسناد در تحلیل‌های تاریخی و اجتماعی می‌نویسد: «اوراق و اسنادی که درباره امور زندگی و تحکیم روابط میان مردم و اجتماع به‌وجود آمده، حاکی از روابط مالی و اقتصادی و حقوقی مردم با یکدیگر است و خود به دو گروه اسناد مالی، و اسناد حقوقی و قضائی قابل تقسیم است. اسناد حقوقی و قضایی دسته‌ای از اسناد است که عالمان دینی در دوره قاجار با هدف شرعی کردن بیع، قرارداد و معامله، ازدواج یا طلاق می‌نوشتند؛ مانند وصیت‌نامه‌ها، گواهی‌های فوت و تولد، وکالت‌نامه‌ها، قبالات نکاح و طلاق، ضمانت‌نامه‌ها، و استشهادنامه‌ها؛ به این اسناد در دوره قاجار «اوراق صریحه» گفته‌اند» (قائم‌مقامی، ۱۳۵۰، صص ۴۲-۴۳).

اسناد بررسی‌شده در این پژوهش در مرکز آرشیو و اسناد آستان قدس رضوی (ساکماق) نگهداری می‌شود و شامل ۵۶ برگ سند شرعی ازدواج و طلاق است که به دو دسته تقسیم‌بندی می‌شود. دسته اول شامل نکاح‌نامه‌هایی از سال ۱۲۵۳ق تا سال ۱۳۴۴ق است و دسته دوم ۴ عدد طلاق‌نامه است؛ طلاق‌نامه‌ها در پژوهش حاضر بررسی نشده‌اند. مطالب عمده عقد نکاح شامل تحمیدیه، نام زوجین، نام و نشان پدر همراه با القاب و عناوین و سپس موارد صدق از مهم‌ترین بخش‌های این اسناد است. تاریخ عقد نکاح، آوردن نام شواهد و مهر و امضای آن‌ها، و اختتامیه (آرزوی خوشبختی برای زوجین) از بخش‌های دیگر این اسناد است. در بعضی موارد نکاح‌نامه‌ها شامل برگه ضمیمه و شرایط ضمن عقد نیز هستند.

متأسفانه هیچ‌یک از این اسناد بررسی‌شده، در قالب شش شیوه شناخته‌شده خوش‌نویسی^۱ نگاشته نشده‌اند؛ ولی باتوجه‌به استفاده از خط خوش در نگارش نکاح‌نامه‌ها و شباهت شیوه نگارش کاتبان، شاید بتوان این شیوه نگارش را خط تعلیق دیوانی نامید؛ علاوه‌براین، در متن اسناد غلط‌های املائی فراوانی هم به‌چشم می‌خورد.

شکل ظاهری و محتوای اسناد نکاح‌نامه

نکاح‌نامه یا عقدنامه، پیمان‌نامه‌ای است برای رسمیت‌بخشیدن به ازدواج و در زمره

۱. خط‌های شش‌گانه یا اقلام سته که از آن‌ها به‌عنوان خطوط اصول هم نام برده می‌شود، شش خط اصلی در خوش‌نویسی اسلامی هستند که در تمامی کشورهای اسلامی از جمله ایران رواج داشته‌اند و هنوز هم اغلب آن‌ها مورد استفاده خوش‌نویسان هستند. هریک از این خطوط قواعد و نظم معینی دارند. ابداع این خطوط را به ابن‌مقله وزیر نسبت داده‌اند. خطوط شش‌گانه عبارت‌اند از: مُحَقَّق، ریحان، ثلث، نسخ، رفاع، تویح. وجه‌تمايز این شش خط با یکدیگر، در شکل حروف و کلمات و نسبت سطح و دور (حرکت‌های مستقیم یا منحنی) با یکدیگر است. هم‌چنین این خطوط در جزئیات قواعد اصلی خوش‌نویسی -معروف به اصول دوازده‌گانه خوش‌نویسی- تفاوت‌هایی دارند.

اسناد حقوقی محسوب می‌شود. عقدنامه‌ها از حیث ظاهر و محتوا متنوع‌اند. عقدنامه‌های بررسی شده در این پژوهش از نظر ترکیب‌بندی، خط و ابعاد تفاوت‌هایی اندک باهم دارند. متن عقدنامه‌ها از بخش‌های مختلف تشکیل شده است که به‌طور کلی شامل: نام خداوند، تحمیدیه، پیش‌نوشتار و معرفی زوجین، ارقام مهریه، دعای خاتمه، تاریخ و مهر و امضاء است.

صداق‌نامه سندی شرعی است که حاوی ارکان ازدواج است. این سند با عناوین دیگری مانند قباله، نکاحیه، قباله مناکحه، نکاح‌نامه، عقدنامه، عقدنامه‌چمه، عقدنامه ازدواج، مهرنامه، سند ازدواج، قباله، قباله زناشویی نیز نامیده می‌شود. عقدنامه‌ها از نظر تاریخی در بردارنده میزان ارزش پول ملی، نام پادشاهان، میزان مهریه و میزان اعتبار اجتماعی بانوان در آن دوره‌اند. نام محله‌ها، کوچه‌ها، اصطلاحات محلی و نیز نام املاکی مانند خانه، باغ یا ملک مزروعی و حدود جغرافیایی آن از نکات دیگری است که در عقدنامه‌ها به آن‌ها اشاره می‌شود. در کنار عقدنامه‌ها، نامه شاهدان با مهر و نمونه دستخطشان هم دیده می‌شود (عبدلی آشتیانی و نورائی آشتیانی، ۱۳۸۹، س ۲، ش ۷، ص ۸۴).

مهریه (صداق)

باتوجه به مهرنامه‌های دوره قاجار، ملاحظه می‌شود که مهریه به‌عنوان سنتی اجتماعی در پاسخ به نیاز فطری زن به حمایت‌های اجتماعی و اقتصادی نقشی مهم در تعدیل روابط میان زن و مرد ایفا می‌کرده است. کالاهای اشاره شده در نکاح‌نامه اغلب وسایل ضروری زندگی، طلا و نقره‌جات، آب و زمین مزروعی و گاهی یک یا چند دانگ از خانه را شامل می‌شود. این ملزومات در زمان خود ارزش مادی داشته و می‌توانسته است به‌عنوان وثیقه‌ای در برابر حق طلاق مرد استفاده شود تا علاوه بر ناپسند بودن طلاق در آن دوره، مانعی اقتصادی نیز در برابر اراده مردان برای طلاق وجود داشته باشد؛ هم‌چنین زن در صورت طلاق می‌توانسته است با این حمایت مالی مدت‌زمانی مشکلات ناشی از طلاق را جبران کند.

اصلی‌ترین بخش نکاح‌نامه‌های بررسی شده، «صداق» است که معمولاً اقلام آن بین پنج تا یازده عدد است و در بین اسناد حاضر فقط در یک سند، اقلام آن دو عدد یاد شده است (ساکماق، ۱۲۱۶۵۲/۲۳). برخی از مهریه‌های ثبت شده در زمان قاجار در این منطقه شامل: طلاجات، نقره‌جات، پول نقد، قطعه زمین، گوسفند، بز، شتر، فرش، مس، رخت خریدنی و... است که بعد از ذکر و تعیین قیمت، به مهر و امضای شاهدان عقد رسیده است. مهریه یا صداق به معنای هدیه‌ای است که داماد هنگام عقد ازدواج پرداخت آن را به عروس تعهد می‌کند. جهیزیه در فرهنگ ازدواج در ایران نشانه قدرت اقتصادی زن و سبب تقویت زندگی

مشترکش در آینده است (مهرآبادی، ۱۳۷۹، ص ۱۸۳).

«صداق» در بیش تر نکاح‌نامه‌های بررسی شده، شامل وجه نقد هم هست. این وجه نقد یا تماماً برعهده زوج است و یا بخشی از آن برعهده مادر زوج (والده ناکح) است. در بیش تر موارد، واژه «نقداً» آمده است که نشانه الزام زوج به پرداخت نقدی وجه است. وجه نقد ذکر شده در اسناد بررسی شده بین چهار تا صد و هشت تومان خراسانی متغیر است. این افزایش مهریه از چهار تا صد و هشت تومان خراسانی (پول رایج عصر) به شکل نامحسوس و تدریجی طی دوره‌ای طولانی انجام شده است.

صداق در سند شماره ۱ (۲۵۳ق) هفت تومان در عوض اشیاء ... است و پول نقد بر ذمه زوج ندارد (ساکماق، ۱/۱۲۱۵۸۳). در سند شماره ۶ (۱۲۷۶ق: بیست و سه سال بعد از سند شماره ۱) صداق دوازده تومان خراسانی است (ساکماق، ۱/۱۲۱۶۰۰). در سال ۱۲۹۲ق بیست و پنج تومان خراسانی در مهریه آمده است و نقد بر ذمه ناکح چهار تومان است (ساکماق، ۱/۱۲۱۶۱۵). و سال ۱۳۰۲ق (ده سال بعد) صداق چهل تومان خراسانی است (ساکماق، ۳/۱۲۱۶۴۴). البته دوباره صداق در سال‌های بعدی با مقدار کمتر هم آمده است که نشان‌دهنده تفاوت بنیة اقتصادی خانواده‌هاست.

تجزیه و تحلیل اقلام مهریه

از نظر مقدار مهریه تفاوت زیادی در نکاح‌نامه‌های بررسی شده دیده نمی‌شود؛ ولی براساس موقعیت و توانایی اقتصادی خانواده داماد، فراز و فرودهای مالی در نکاح‌نامه‌ها دیده می‌شود. در برخی از اسناد علاوه بر اقلام و وجه نقد، یک یا چند دانگ منزل موروثی یا خانه و سراچه به عنوان مهریه به عروس تعلق گرفته است.

اقلام جهیزیه و مهریه تقریباً در اغلب نکاح‌نامه‌ها شباهت‌های زیادی باهم دارند و فقط در جزئیات و تعداد، تفاوت‌هایی دیده می‌شود:

- گوسفند ضائنه^۱ و معزیه^۲ بلانجام^۳، بالمناصفه از یک رأس تا بیست رأس مهر قرار گرفته است.

- مس از دو من تا ده من متغیر است که معمولاً با قید «بوزن جنابد» آمده است. این «من» در منطقه جنابد (گناباد) مرسوم بوده است.

- یکی دیگر از اقلام مهریه، فرش است که در طول سال‌های بررسی شده از لحاظ جنس و بافت تغییراتی در آن دیده می‌شود. برای نمونه در سند شماره ۱ (۲۵۳ق) (ساکماق، ۱/۱۲۱۵۸۳) «فرش عن پلاس و نمد» مهریه قرار گرفته و بیست سال بعد (۲۷۳ق) در سند شماره ۳ (ساکماق، ۵/۱۲۱۵۹۶) آمده است: «فروش عن گلیم و نمد»

۱. ضائنه: گوسفند ماده که همان میش است؛ خلاف ماعزه (بز ماده). ضائن یعنی گوسفند نر؛ قوچ؛ ستور پشم‌دار؛ خلاف ماعز (بز نر).
۲. معزى. ام زا (ع ا) بز، خلاف ضان (میش). (منتهی‌الارب) از اقرب‌الموارد. نوع بز و گله بز. (ناظم‌الاطباء). معزیه احتمالاً بز ماده باشد.
۳. نتاج: نسل و بچه. بلانجام: بدون بچه؛ یعنی گوسفند و بزى که نرزیده است و بچه به دنبال خود ندارد.

و در سند شماره ۱۳ (ساکماق، ۱/۱۲۱۶۰۶) مربوط به سال ۱۲۸۳ق «فرش ده من قالین و نمود» آمده است و این جنسیت در سالها و سندهای مختلف متغیر است. گاه فرش بر اساس (من) واحد وزن سنجیده شده است و گاه بر اساس مساحت آمده است: «فرش یک اطاق» (ساکماق، ۱/۱۲۱۶۱۵). می توان گفت که فرش از اقلام ضروری در مهریه بوده و در همه سندها ذکر شده است؛ به جز سند شماره ۴۶ مربوط به سال ۱۳۱۸ق (ساکماق، ۲۳/۱۲۱۶۵۲) که کمترین اقلام صداق (تنها دو عدد) را دارد شامل: «عوامل فردی سه تومان رایج و مس بوزن جنابد سه من سه تومان رایج».

- شتر یکی دیگر از اقلام صداق است که در چندین سند آمده است. از آنجاکه منطقه خشک و وسیع بيمرغ در بخش کویری خراسان واقع شده، محل مناسبی برای نگهداری و پرورش شتر بوده است. مزیت های چهارگانه شتر شامل پشم، کرک و موی، شیر، و گوشت ارزان قیمت است؛ هم چنین پوست این حیوان نیز یکی از مزیت های اقتصادی اش محسوب می شود.

از دلایل دیگر قرارداد شتر برای صداق تأثیرپذیرفتن از فرهنگ عربی-اسلامی است. مهریه در عربستان پیش از اسلام یکی از شروط اجتناب ناپذیر نکاح بوده است. هنگام به دنیا آمدن دختری در قبیله، اقوام و نزدیکان با این جمله به خانواده دختر تبریک می گفتند: «هنیا لک^۱ النافجه»: (نافجه^۲ بر تو فرخنده باد). نافجه در لغت به معنای فزونی است و هم چنین به شتری هم گفته می شود که هنگام ازدواج از سوی خانواده داماد به عروس پیشکش می شده است و بنابر رسم، این هدیه نیز علاوه بر مقدار مهریه به پدر و اولیای دختر تعلق می گرفت. این شتر به گله شتران پدر و قبیله دختر افزوده می شد و خود دختر در این مرکب و هم چنین مال پرداخت شده بابت مهریه و هدیه ازدواج سهمی نداشت (نیشابوری، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۳۶۸).

مفید بودن شتر یکی از دلایل صداق قرارداد آن بوده است. مثلاً شتر لوک (شتر بارکش) یا شتر عروانه^۳ (ماده شتر شیرده) را صداق قرار می دادند تا برای زن عایدی و منفعت داشته باشد.

- طلا و نقره جات از دیگر موارد صداق است که با واحد اندازه گیری مثقال می آید برای مثال: «طلا به مثاقیل شرح ۲ مثقال» (ساکماق، ۱/۱۲۱۵۹۰).

- میاه یا آب همان آب قنات است که در اسناد بررسی شده نخستین بار در سند شماره ۸ در سال ۱۲۷۹ق (ساکماق، ۱/۱۲۱۶۰۳) آمده است: «میاه از مزرعه سویه، یک طاقه مع الملقحات؛ میاه از مزرعه نوده پشتک، شش فنجان؟؛ میاه از مزرعه شوراب، شش فنجان» همان طور که اشاره شد، میاه با واحد اندازه گیری «فنجان» و یک بار هم با معیار «طاقه»^۱

۱. هنیا لک (جمله اسمی دعایی): گوارا باد بر تو؛ نوش جان؛ گوارای وجود
۲. دختر را هم نافجه گویند بدان جهت که مال پدر را به مهر خود افزون گرداند. (منتهی الارب) (آندراج). دختر که صداق او بر مال پدر می افزاید. (از معجم متاللغة). در میان تازیان به روزگار جاهلیت معمول بود که چون کسی صاحب دختری می شد به او می گفتند هنیا لک النافجه، ای المعظم مالک؛ مبارک باد ترا افزون کننده مال و خواسته. (از منتهی الارب). یعنی کسی که بزرگ کند مال تو را و افزون می کند آن را زیرا می گیری مهر آن را و بر مال خود می افزائی. (ناظم الطباء) (از منتهی الارب) (از اقرب الموارد).
۳. اروانه: نوعی شتر ماده.
۴. نوعی واحد اندازه گیری حقه به در کشاورزی.

در متن یکی از نکاح‌نامه‌ها آمده‌است. آب قنات و مزرعه در اسناد بررسی شده مکرراً به‌عنوان یکی از اقلام اصلی مهریه آمده‌است؛ این موضوع نشان‌دهنده اهمیت آب در مناطق کویری است چون آب عامل تداوم حیات و کشت و کار است.

باتوجه به نظریه کارکردگرایی، همه پدیده‌های اجتماعی کارکردها و پیامدهای خاص خود را دارند. یکی از کارکردهای اجتماعی مهریه، تضمین اقتصادی برای زن و در نتیجه افزایش امنیت ازدواج و جلوگیری از طلاق است. با در نظر گرفتن نقش کارکردی مهریه در نکاح‌نامه‌های بررسی شده این نکته برداشت می‌شود که مهریه در آن زمان بیش‌تر بخشی از مایحتاج روزمره زندگی و هم‌چنین ضامن همبستگی خانواده بوده‌است، از این‌رو اغلب شامل ظروف مسی، رختخواب، رخت خریدنی و... بوده‌است؛ ولی بخشی از آن از جمله دام‌هایی مانند شتر، و بز و میش عایدی هم داشته‌است تا به اقتصاد خانواده کمک کند. یکی از خصوصیات مهریه در این دوره، در نظر گرفتن توان مالی زوج یا خانواده او در پرداخت مهریه بوده‌است. به دلیل وجود پشتوانه حقوقی برای مهریه، مرد و خانواده او برای پرداخت آن بدون احتمال هرگونه بخشش، متعهد بوده‌اند.

صداق یا مهریه امروزه بیش‌تر ارزشی نمادین دارد و باور عمومی به آن به شکل «کی داده و کی گرفته؟» نگاه می‌کند و گاه آن قدر نمادین است که مرد، خود را به پرداخت آن متعهد نمی‌داند و برای پرداخت آن رغبتی نشان نمی‌دهد. در نکاح‌نامه‌های بررسی شده، مهریه کاملاً عندالمطالبه و دارای ارزشی مادی و اقتصادی بوده و مرد به پرداخت سریع آن متعهد بوده‌است. یکی از ویژگی کارکردگرایی مهریه ایجاد نوعی بیمه اجتماعی و احساس امنیت برای زن است. امکان ازدواج مجدد برای زنان دوره قاجار پس از طلاق یا فوت همسر بسیار محدودتر از مردان بوده‌است؛ براین اساس و با توجه به نداشتن تمکن مالی وضعیت نامساعدی بعد از جدایی برای زنان ایجاد می‌شده‌است. از این‌رو بخشی از صداق را دام، آب مزرعه و قنات و ... قرار می‌داده‌اند تا پس از جدایی جنبه حمایتی و اقتصادی برای زنان داشته باشد تا بتوانند به زندگی ادامه دهند.^۲

بر اساس نظریه مبادله (فایده‌گرا)، انسان‌ها همواره به دنبال راه‌هایی برای رسیدن به هدف خود هستند؛ از این‌رو برای سنت‌ها و آیین‌های بلندمدتی مانند ازدواج هم، به دنبال ساختن نظامی حقوقی و مبادلاتی بوده‌اند؛ بنابراین بر اساس سنت، شرع، و شأن اجتماعی، شرایطی متعادل را برای ثبت ازدواج تعیین و تدوین کرده‌اند و سال‌ها بر اساس تعهد به آن قوانین، سنت ازدواج و صداق را اجرا کرده‌اند و هر دو طرف ازدواج (زوجین و خانواده‌هایشان) برای گرفتن منافع از یکدیگر هزینه‌هایی را متحمل شده و سود و هزینه خود را محاسبه کرده‌اند. تعیین مهریه و مقدار آن را می‌توان در همین راستا بررسی و تجزیه و تحلیل کرد.

۱. طاق = طاق: طاق همان‌طورکه در فرهنگ لغت هم آمده است به معنای تکی است در مقابل جفت. منظور از طاق «تکی» در اینجا نصف یک شبانه روز است یعنی ۱۲ ساعت؛ یک شبانه روز (۲۴ ساعت) به دو طاق ۱۲ ساعته تقسیم می‌شود که یکی طاق شب و دیگری طاق روز است و مجموع این دو تکی (طاق شب و طاق روز) شبانه‌روز (جفت) را به وجود می‌آورد.

۲. مهریه در نظام حقوقی اسلام نقدی است و باید هنگام عقد پرداخت شود. در صدر اسلام معمول بود که مرد هرچه به‌عنوان مهر متعهد می‌شد، نقد بپردازد. مهر در آن زمان به شکل هدیه‌ای برای جلب رضایت زن و احترام به خانواده او تقدیم می‌شد. صداق بخش مهمی از نکاح‌نامه‌های دوره قاجار است و بیشتر هم عندالمطالبه بوده‌است. یکی از سنت‌های بسیار کهن و ریشه‌دار در روابط خانوادگی این است که مرد هنگام ازدواج برای زن مهر قائل می‌شده‌است (مطهری، ۱۳۵۷، صص ۲۲۳-۲۲۵). مهر در نکاح‌نامه‌های بررسی شده، رکنی برای عقد نکاح و با شرط صحت آن تلقی نمی‌شود؛ مهر نه جزئی از عقد است و نه شرطی برای عقد، ولی تعهدی مالی در نکاح است. قوانین اقتصادی اسلام به زن استقلال اقتصادی داده‌است و مرد حق هیچ‌گونه بهره‌برداری اقتصادی از زن را ندارد؛ این موضوع در آیه ۳۲ سوره نساء آمده‌است: «للرجال نصيب مما اكتسبوا وللنساء نصيب مما اكتسبن» «مردان را از آنچه کسب می‌کنند و به‌دست می‌آورند بهره‌ای است و زنان را از آنچه کسب می‌کنند و به‌دست می‌آورند بهره‌ای است.» این آیه همان‌طورکه مردان را در نتایج کار و فعالیتشان ذی‌حق دانسته زنان را نیز در نتیجه کار و فعالیتشان ذی‌حق دانسته‌است.

سال (ه.ق)	وجه نقد	قیمت صداق
۱۲۵۳		۷ تومان خراسانی
۱۲۶۵	۱ تومان وجه نقد	
۱۲۷۳	۲ تومان نقد	
۱۲۷۴	۱۵ تومان نقد	
۱۲۷۵	۳ تومان	
۱۲۷۶	۳ تومان	دوازده تومان
۱۲۷۸	۳ تومان	
۱۲۷۹	۴ تومان	
۱۲۷۹	۱ تومان	
۱۲۸۰	۸ تومان	
۱۲۸۲	۴ تومان	
۱۲۸۴	۸ تومان و نیم	
۱۲۸۵	۱ تومان	
۱۲۸۸	۳ تومان	
۱۲۸۹	۴ تومان	
۱۲۹۰		۱۰ تومان
۱۲۹۱	۵ تومان	
۱۲۹۲	۴ تومان	۲۵ تومان
۱۲۹۴	۱۰ تومان	سی تومان خراسانی
۱۲۹۵		۳۰ تومان
۱۲۹۵		۳۰ تومان
۱۲۹۶		۳۰ تومان
۱۲۹۷	۷ تومان	

جدول ۱

میزان مهریه در نکاح‌نامه‌های بررسی شده

سال (ه.ق)	وجه نقد	قیمت صداق
۱۲۹۸	۵ تومان	
۱۳۰۰	ذکر نشده	
۱۳۰۳	۳ تومان	
۱۳۰۴	۱۷ تومان	۴ تومان
۱۳۰۶	۵ تومان	۱۵ تومان
۱۳۰۸		۴ تومان
۱۳۱۱	۲ تومان	۴۱ تومان
۱۳۱۲	۵ تومان	۴۵ تومان
۱۳۱۳	۵ تومان	۲۵ تومان خراسانی
۱۳۱۴	۵ تومان	۴۲ تومان
۱۳۱۵		۳۲ تومان
۱۳۱۶	۴ تومان	۴۰ تومان خراسانی
۱۳۱۷	۱ تومان	۹۰ تومان رایج خزانه جدید الضرب مظفرالدین شاهی
۱۳۱۸		۱۰ تومان
۱۳۱۹	۱۲ تومان	۳۵ تومان
۱۳۲۰	۶ تومان	۳۰ تومان خراسانی
۱۳۲۶		۳۱ تومان خراسانی
۱۳۲۸		۲۰ تومان خراسانی
۱۳۳۲		۶۰ تومان خراسانی
۱۳۳۶		۸۵ تومان خراسانی
۱۳۳۹		۷۲ تومان خراسانی
۱۳۴۲	۲ تومان	۳۰ تومان خراسانی
۱۳۴۴		۱۰۸ تومان خراسانی

ادامه جدول ۱

میزان مهریه در نکاح نامه های بررسی شده

ویژگی‌های گویشی و نوشتاری واژه‌ها در نکاح‌نامه‌ها

یکی از ویژگی‌های نکاح‌نامه‌های بررسی شده، اصطلاحات و واژگان محلی به کاررفته در آن‌هاست که امروزه می‌توان از آن به‌عنوان بخشی از گنجینه گویش منطقه بيمرغ گناباد یاد کرد.

از نظر زبان‌شناسی، واژگان به کاررفته در نکاح‌نامه‌ها نشان می‌دهد که در آن دوره هنوز گویش این منطقه با فارسی کهن زیاد فاصله نگرفته بوده‌است. فارسی دری یکی از زیرشاخه‌های زبان‌های هندواروپایی است که به مرور زمان تحت تأثیر سلطه اعراب، بسیاری از واژه‌ها و نام‌های عربی به آن وارد شده‌است؛ با این حال، نفوذ واژگان عربی در ادبیات محاوره‌ای کمتر دیده می‌شود، ولی در اسناد نوشتاری بعضاً برای نشان‌دادن نوعی ادب و احترام به دین و تظاهر به آن، و خودنمایی کاتبان و ملایان در تسلط بر اطلاعات شرعی و هم‌چنین به رخ کشیدن سطح سواد بیش‌تر از الفاظ عربی استفاده شده‌است. در کنار اهمیت زبان نوشتاری به کاررفته در نکاح‌نامه‌های حاضر، نقاط ضعفی نیز در نگارش این اسناد وجود دارد:

۱. استفاده فراوان از واژه‌های عربی (القاب، عناوین و نام‌های عربی) همانند: ناکح، منکوح، منکوحین، مزرعه، خلف، بنت، ولد و ...؛
۲. وجود اشتباهات املائی متعدد، نظیر خوانه به جای خانه و واژه طلاغ به جای طلاق.
۳. سرهم‌نوشتن کلمات، مانند: بوزن، یکتومان، بصداق؛
۴. آوردن زنجیره‌ای از صفات برای زوجه مانند: «حُرَّةٌ عَاقِلَةٌ بِالْغُهِ بَاكِرَةٌ رَشِيدَةٌ»؛
۵. نوشتن حرف «آ» بدون علامت «~» در بالای آن، مانند: بدراباد، اب، طلالات، نقره‌الات؛
۶. استفاده نکردن از علائم سجاوندی همانند ویرگول، نقطه و خط فاصله و ...

عناوین و صفات

بعضی از عناوین و صفات به کاررفته در اسناد بررسی شده واژگان و اصطلاحاتی است که بیش‌تر در آن دوره برای اعضای خانواده به کار می‌رفته و جزء ادبیات عصر قاجار بوده‌است. برخی از این عناوین عبارت‌اند از: ولد، خلف، و سالار برای مردان و بنت، و صبیبه برای زنان. بیش‌تر این عناوین ریشه عربی دارند و در گذشته کاربرد بیش‌تری در زبان فارسی داشته‌اند. هم‌چنین صفاتی هم‌چون عاقل و بالغ برای مردان و حُرَّة و عاقله و بالغه و باکره و عقیفه و رشیده برای بانوان به کار رفته‌اند. صفات بانوان به‌ویژه نشانگر موقعیت اجتماعی و مادی و معنوی آن‌هاست و ذکر آن‌ها در سند نوعی رسمیت‌بخشیدن به آن

۱. حُرَّة /horre/ زن آزاده؛ عنوانی برای زنان و دختران پادشاهان؛ زن بزرگ و شریف.

صفت است. باکره (دوشیزه؛ عذراء) به معنای دختری است که هنوز ازدواج نکرده است. از لحاظ شرع اسلام بکارت دختر اهمیت ویژه‌ای دارد و ذکر این صفت (باکره) در سند نکاح نامه مهر تأییدی است بر باکره بودن (شوهر نکردن) دختر منکوحه. برخی از القاب هم مانند رشیده، حُرّه، و عقیفه مطابق رسم و برای حفظ شئونات به کار می‌رفته است.

عناوین و صفات مردان	عناوین و صفات زنان
ولد	صبیه
سالار	حُرّه
خلف	بنت
عاقل	عقله
بالغ	بلغه
ستوده خصلت	المسمى (المسماة)
صلاحیت شعر	باکره
	عقیفه
	رشیده
	عفت و عصمت پناه

جدول ۲

عناوین و صفات استفاده شده در نکاح نامه‌ها

نسبت‌های خانوادگی و خویشاوندی

فرد در جوامع سنتی همیشه در دایره خانواده، داخل محوطه خویشاوندان و در شبکه پیچیده قبیله قرار دارد و به منزله حلقه زنجیری است که جدا از تبار و خانواده‌اش نیست. عروس و داماد در ازدواج (مهم‌ترین تصمیم زندگی) - البته تا این اواخر - اکثراً مطیع تصمیمات خانواده بوده‌اند و هویت فرد در مجموعه خانواده تظاهر می‌کرده است و در واقع در ازدواج دو فرد، دو خانواده بوده‌اند که با یکدیگر وصلت می‌کرده‌اند (روح‌الامینی، ۱۳۹۱، ص ۱۶۳).

نظام خویشاوندی در مطالعات مردم‌شناسی اهمیت دارد. این نظام عبارت است از مجموعه هماهنگ و متعارف زندگی اجتماعی عده‌ای از افراد که با یکدیگر خویشاوندی سببی یا نسبی دارند و اصطلاحاتی را شامل می‌شود که برای مخاطب قرار دادن یکدیگر به کار می‌گیرند (روح‌الامینی، ۱۳۹۱، صص ۱۶۵-۱۶۶). در اسناد بررسی شده، القاب و عناوین به کاررفته گویای نسبت‌های خانوادگی در جامعه‌ای کاملاً سنتی و وابسته است؛ مانند «النکاح عبدالله خلف میر حسن و منکوحه خانم جان بنت میر لطف علی» (ساکماق، ۱۲۱۶۲۲/۳)؛ آمدن نام پدر ناکح و منکوحه در این جا نشان‌دهنده نظام خویشاوندی نسبی است.

تجزیه و تحلیل اسامی زوج و زوجه در نکاح‌نامه‌ها

نام‌ها در گذر زمان براساس آیین و رسوم و اعتقادات و آرمان‌های جامعه تغییر می‌کنند و بعضی از اسامی کاربرد خود را حفظ می‌کنند و برخی از دست می‌دهند. در گذشته برای نام‌گذاری فرزند در خانواده‌های ایرانی، آیینی خاص و سنتی اجرا می‌کردند؛ به طوری که روزی را برای تعیین نام نوزاد اختصاص می‌دادند و با نام خدا و با رعایت شرع اسلام نوزاد را با نام نیکو متبرک می‌کردند. با تجزیه و تحلیل نام‌های استفاده‌شده در نکاح‌نامه‌ها می‌توان به نتایج جامعه‌شناختی و مردم‌شناختی متعددی دست یافت. از بررسی نام‌های این اسناد می‌توان به این نتیجه رسید که مذهب نخستین عامل تعیین‌کننده نام مردان بوده است. از آنجاکه شرع اسلام بر جامعه حاکم بوده است، نام‌های محمد و علی و ترکیبات آن (مثل غلام‌علی، محمدرضا) بیش‌ترین نام زوج و فاطمه و ترکیبات آن، و نساء (به معنای خانم در زبان عربی) بیشترین نام زوجه هستند. پس از تأثیر عامل مذهبی، تأثیر حکومت نیز می‌تواند یکی از عوامل تعیین‌کننده در این موضوع بوده باشد. یکی از نکات مهم و قابل تأمل در نام‌های به‌کاررفته در نکاح‌نامه‌های بررسی‌شده این است که نام تمام مردان از اسامی اسلامی و شیعی است؛ ولی در نام زنان از نام‌های کهن ایرانی هم استفاده شده است. با توجه به عدم انتخاب نام‌های ایرانی برای پسران، دشوار می‌توان نتیجه گرفت که انتخاب نام دختران برگرفته از آگاهی‌های فرهنگی و هویت ملی بوده باشد و به نظر می‌رسد که فراوانی برخی نام‌های ایرانی در منطقه و علاقه به نام‌های یادشده سبب گزینش این نام‌های ایرانی برای دختران بوده است.

مرد	تعداد	زن	تعداد	سال (ه.ق)
علی	۱	نساء	۱	۱۲۵۳
غلامرضا	۱	فاطمه	۱	۱۲۶۵
علی‌اکبر	۲	حبیبه	۱	۱۲۷۳
علی	۳	خیرالنساء	۲	۱۲۷۴
محمد	۱	نساء	۳	۱۲۷۵
محمد	۲	معصومه	۱	۱۲۷۶
لطفعلی-علی	۲	زینب-فاطمه	۲	۱۲۷۸
حسنعلی	۱	شهربانو	۱	۱۲۷۹
محمد	۳	نساء	۴	۱۲۷۹
مختل	۱	ماه	۱	۱۲۸۰
سفرعلی	۴	ماه‌نساء	۵	۱۲۸۲

جدول ۳

فراوانی نام‌ها براساس نکاح‌نامه‌های بيمرغ

سال (ه.ق)	تعداد	زن	تعداد	مرد
۱۲۸۳	۱	خدیجه	۵	علی اکبر
۱۲۸۴	۱	گلچهره	۱	شاهدوست
۱۲۸۵	۱	بیگم	۶	علی اکبر
۱۲۸۶	۲	خدیجه	۷	علی اکبر
۱۲۸۷	۱	ماه جان	۴	محمد
۱۲۸۸	۱	گلستن	۸۵	محمعلی
۱۲۸۹	۶	خیرالنساء	۶	محمد
۱۲۹۰	۲	شهربانو	۹	علی حسین
۱۲۹۱	-	-	۱	رمضان
۱۲۹۶		جهان	۱	رمضان
۱۳۲۱		هما	۱۰	محمد

ادامه جدول ۳

فراوانی نام‌ها براساس نکاح‌نامه‌های بیمرغ

حرف و مشاغل

در اسناد بررسی شده در بخش معرفی زوج و زوجین نکاح‌نامه، گاه بعد از نام و نسب زوجین، شغل پدرشان هم به عنوان نام خانوادگی و معرفی نسب آن‌ها آمده است. از مشاغل ذکر شده در این اسناد می‌توان به نجار، عصار، نمدمال، خیاط، چوب‌دار، بزّاز، کشاورز، دامدار، و خراط اشاره کرد. خیلی از حرف و مشاغل در این اسناد ذکر نشده‌اند و ضعف اقتصادی علت این کاهش تنوع مشاغل بوده است و علت این ضعف اقتصادی هم بیشتر بدرفتاری حاکمان با مردم خرده‌پا به ویژه رعیت بوده است.

جنسیت	تعداد	حرف و مشاغل
مرد	۹	دامدار
مرد	۸	نجار
مرد	۷	کشاورز
مرد	۶	خراط
مرد	۶	نمدمال
مرد	۵	چوب‌دار
مرد	۴	خیاط
مرد	۳	بزّاز
مرد	۳	عصار

جدول ۴

حرف و مشاغل ذکر شده در نکاح‌نامه‌ها

نتیجه‌گیری

اسناد اطلاعات زیاد و در نتیجه اهمیت زیادی هم، در مطالعات تاریخی، فرهنگی، اجتماعی، و اقتصادی دارند. قدیمی‌ترین سند نکاح‌نامه بررسی شده در این پژوهش مربوط به حدود دو‌یست سال پیش و جدیدترین آن مربوط به حدود صدسال پیش است. وجه مشترک این نکاح‌نامه‌ها نحوه کتابت آن‌هاست. شیوه نگارش نکاح‌نامه‌ها یک‌دست است؛ به طوری که از قدیمی‌ترین سند تا جدیدترین آن، تفاوت چندانی در ظاهر و محتوا ندارند؛ بنابراین امکان دارد نگارش آن‌ها در طول این دوره در دست یک خاندان بوده باشد.

این نکاح‌نامه‌ها از لحاظ تغییرات اجتماعی، فرهنگی، و اقتصادی منطقه بيمرغ به سه دوره زمانی تقسیم می‌شوند:

۱. دوره اول (۱۲۵۳-۱۲۸۳ق): در اسناد این دوره که مربوط به پادشاهی محمدشاه و ابتدای دوره ناصرالدین‌شاه قاجار است، تأثیر تجارت خارجی و ورود محصولات خارجی بر جامعه کمتر دیده می‌شود. برای نمونه، طلاجات و نقره‌جات هنوز به طور رسمی جزو اقلام ضروری مهریه قرار نگرفته‌اند؛ در حالی که در سال‌های پایانی دوره قاجار کالاهای یادشده از اقلام ضروری مهریه‌اند. در این اسناد، القاب و عناوین برای ناکح و منکوحه به صورت تشریفاتی و برجسته به کار گرفته نشده‌است که گویای سادگی در بیان است. هم‌چنین با توجه به نوع اقلام مهریه، به نظر می‌رسد که وضع اقتصادی خانواده‌ها خوب نبوده‌است، به صورتی که فرش درخواستی در مهریه معمولاً از نمد و پلاس است؛ در حالی که در دوره‌های بعدی گلیم و قالیچه است. در این دوره برای صدق قیمت تعیین نشده‌است، که می‌تواند گویای اعتماد بیش‌تر و ساده‌گرفتن سنت‌های اجتماعی باشد. قیمت اقلام درخواستی در مهریه روی هم‌رفته بین ۷ تا ۱۲ تومان خراسانی است. این موضوع نشان می‌دهد که تغییرات اجتماعی چندانی در این منطقه ایجاد نشده‌است.

۲. دوره دوم (۱۲۸۳-۱۳۱۳ق): سال‌های اوج پادشاهی ناصرالدین‌شاه قاجار و سفرهای فرنگی او و گسترش ارتباطات و آمدن روزنامه و به دنبال آن تحولات گسترده اجتماعی است. تحول در شکل ظاهری، نوشتار، و محتوای اسناد این دوره مشهود است. سند مربوط به سال ۱۳۱۴ق برای اولین بار با بسم‌الله ... شروع می‌شود و در بیش‌تر اسناد، القاب و عناوین عربی بیش‌تر از گذشته به چشم می‌خورد که گویای زیاد شدن تشریفات و اضافه شدن خودنمایی در اسناد است. در بعضی اسناد این دوره بعد از نام ناکح و منکوحه نام ده یا روستای محل سکونت آن‌ها هم آمده‌است که نشان‌دهنده ازدواج‌های برون‌منطقه‌ای است. صدق در این دوره افزایش یافته‌است که گویای بهبود اوضاع اقتصادی مردم این منطقه است و قیمت آن از ۱۰ تا ۴۵ تومان رایج خراسانی متفاوت است.

۳. دوره سوم (۱۳۱۳-۱۳۴۴ق): دوره سوم سال‌های پایانی دوره قاجار است. در این دوره تأثیرات فرنگ - که از دوره ناصرالدین شاه وارد کشور شده است - به مناطق دورتری هم چون بيمرغ هم رسیده است که نمونه آن، اضافه شدن رخت فرنگی به اقلام مهریه است. در این دوره قیمت صدق رشد چشم‌گیری داشته است و از ۴۵ تومان به ۱۰۸ تومان خراسانی رسیده است. زیاد شدن اقلام مهریه و افزایش وجه نقد درخواستی می‌تواند گویای رشد اقتصادی این منطقه در این دوره باشد.

صدق (مهریه) در نکاح‌نامه‌های بررسی شده با مهریه‌های امروزی تفاوت زیادی دارد. یکی از این تفاوت‌ها نوع اقلام مهریه است. امروزه یکی از ضروریات اقلام مهریه، ذکر آینه شمع‌دان و قرآن است، ولی در اسناد بررسی شده یک نمونه هم آینه شمع‌دان و قرآن ذکر نشده است.

منبع

اسناد

سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی (ساکماق): کد اموالی:
۱۲۱۵۸۳/۱؛ ۱۲۱۵۹۰/۱؛ ۱۲۱۵۹۶/۵؛ ۱۲۱۶۰۰/۱؛ ۱۲۱۶۰۳/۱؛ ۱۲۱۶۰۶/۱؛ ۱۲۱۶۱۵/۱؛ ۱۲۱۶۲۲/۳؛
۱۲۱۶۴۴/۳؛ ۱۲۱۶۵۲/۲۳.

کتاب

قرآن کریم

حجازی، بنفشه. (۱۳۹۲). *تاریخ خانم‌ها: بررسی جایگاه زن ایرانی در عصر قاجار*. (ج ۲). تهران: انتشارات قصیده سرا.

روح‌الامینی، محمود. (۱۳۹۱). *گرد شهر با چراغ: در مبانئ انسان‌شناسی*. تهران: عطار.

سایکس، سرپرسی. (۱۳۶۳). *تاریخ ایران*. (ج ۲). (سید محمدتقی فخر داعی گیلانی، مترجم). تهران: انتشارات دنیای کتاب.

علی‌زاده بیرجندی، زهرا و دیگران. (۱۳۸۵). *نگرشی بر مهرنامه‌های عصر قاجار در بیرجند*. سازمان میراث

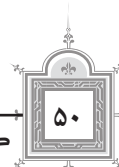
فرهنگی و گردشگری

قائم‌مقامی، جهانگیر. (۱۳۵۰). *مقدمه‌یی بر شناخت اسناد تاریخی*. تهران: انجمن آثار ملی.

مجتبوی، سیدحسن. (۱۳۷۴). *جغرافیای تاریخی گناباد: پژوهشی در جغرافیای تاریخی گناباد، کاخک،*

بجستان و بیدخت. گناباد: انتشارات مرندیز.

مطهری، مرتضی. (۱۳۵۷). *نظام حقوقی زن در اسلام*. قم: صدرا.

مهرآبادی، میترا. (۱۳۷۹). *زن ایرانی به روایت سفرنامه نویسان فرنگی*. تهران: انتشارات آفرینش.
میدانی نیشابوری، احمدبن محمد (ابوالفضل). (۱۳۹۴). *مجمع الامثال همراه با معادل‌های فارسی*. (ج ۲).
(مصطفی تراویده، مترجم). تهران: انتشارات عصر زندگی.

مقاله‌ها

بیانی، بهمن. (۱۳۸۸). «نگاهی به یک قبالة ازدواج نفیس دوره فتحعلی شاه قاجار». فصلنامه پیام بهارستان، دوره دوم، سال دوم، شماره ۴.
عبدلی آشتیانی، اسدالله؛ نورانی آشتیانی، محمدعلی. (۱۳۸۹). «عقدنامه‌هایی از روزگار ناصرالدین شاه قاجار به سال ۱۳۱۲ ه. ق». فصلنامه پیام بهارستان، دوره دوم، سال دوم، شماره ۷.
منتظمی، علی. (۱۳۸۴). «سیری در قبالة‌های ازدواج دوره قاجار». فصلنامه پیام بهارستان، شماره ۵۱، صص ۷۶-۸۰.

Resource English Translation

- Abdoli Ashtiani, Asadollah; Nuraee Ashtiani, Mohammad Ali. (1389/2010). "Aqd-nāme-hā'i az ruzegār-e Nāser el-Din Šāh-e Qājār be sāl-e 1312 hejri-e qamari. (Some marriage contracts in Nāser el-Din Šāh-e Qājār period, in year 1894(1312 hejri-e qamari))". *Payam-e Baharestan quarterly*, (2)7.
- Alizadeh Birjandi, Zahra et al. (1385/2006). *Negāreši bar mehr-nāme-hāye asr-e Qājār dar Birjand* (An outlook on marriage contracts in Birjand during the Qājār period). Birjand: Sāzman-e Mirās-e Farhangi va Gardešgari.
- Bayani, Bahman. (1388/2009). "Negāhi be yek qabāleye ezdevāj-e nafis-e doreye Fathali-Šāh-e Qājār (An outlook on a precious marriage contract in Fathali-Šāh-e Qājār period)". *Payam-e Baharestan quarterly*, (2)4.
- Hejazi, Banafshe. (1392/2013). *Tārix-e xānom-hā: barresi-e jāyghāh-e zan-e Irāni dar asr-e Qājār* (Women's history: a study of Iranian woman's position in the Qājār period). (vol. 1) Tehran: Qaside-sarā Publication.
- Mehrabadi, Mitra. (1379/2000). *Zan-e Irāni be ravāyat-e safar-nāme-nevisān-e farangi* (Iranian women in European travelogue writers' viewpoint). Tehran: Āfarineš

- Publication.
- Meydani Neyshaburi, Ahmad ibn Mohammad. (1394/2015). *Majma' ol-amsāl hamrāh ba moādel-hāye Farsi* (Proverbs collection with Persian equivalents). (vol.2). Translated by Mostafa Taravide. Tehran: Asr-e Zendegi Publication.
- Mojtabavi. Seyyed Hassan. (1374/1995). *Joqrāfiyāye tārixi-e Gonābād: pažuheši dar joqrāfiyāye tārixi-e Gonābād, Kāxak, Bejestān va Bidoxt* (Historical geography of Gonābād: a research on historical geography of Gonābād, Kāxak, Bejestān and Bidoxt). Gonabad: Marandiz Publication.
- Montazemi, Ali.(1384/2005). "Seyri dar qabāle-hāye ezdevāj-e doreye Qājār (A study of marriage contracts of the Qājār period)". *Payam-e Baharestan quarterly*, 51.
- Motahari, Morteza. (1357/1979). *Nezam-e hoquqi-e zan dar eslam* (Women's rights system in Islam). Qom: Sadrā.
- Qaem-maqami, Jahangir. (1350/1971). *Moqaddame'i bar šenāxt-e asnād-e tārixi* (An introduction to recognition of historical documents). Tehran: Anjoman-e Āsār-e Melli Publication.
- Qor'an Karim* (Holy Quran).
- Rouholamini, Mahmoud. (1391/2012). *Gerd-e šahr bāČerāq: dar mabāni-e ensān-šenāsi* (Around the town with a lantern: basics of anthropology). Tehran: Attār.
- Sāzmān-e Ketābxāne-hā, Muze-hā va Markaz-e Asnād-e 'Āstān-e Qods-e Razavi (Libraries, Museums and Documents Center of 'Āstān Qods Razavi) (Sākmāq), kod-e amvāli (Doc. no.): 121583/1; 121590/1; 121596/5; 121600/1; 121603/1; 121606/1; 121615/1; 121622/3; 121644/3; 121652/23.
- Sykes, Percy. (1363/1985). *Tārixi-e Irān* (A history of Persia). Translated by MohammadTaghi Fakh Daee Gilani.(vol. 2) Tehran: Donyāy-e Ketāb.

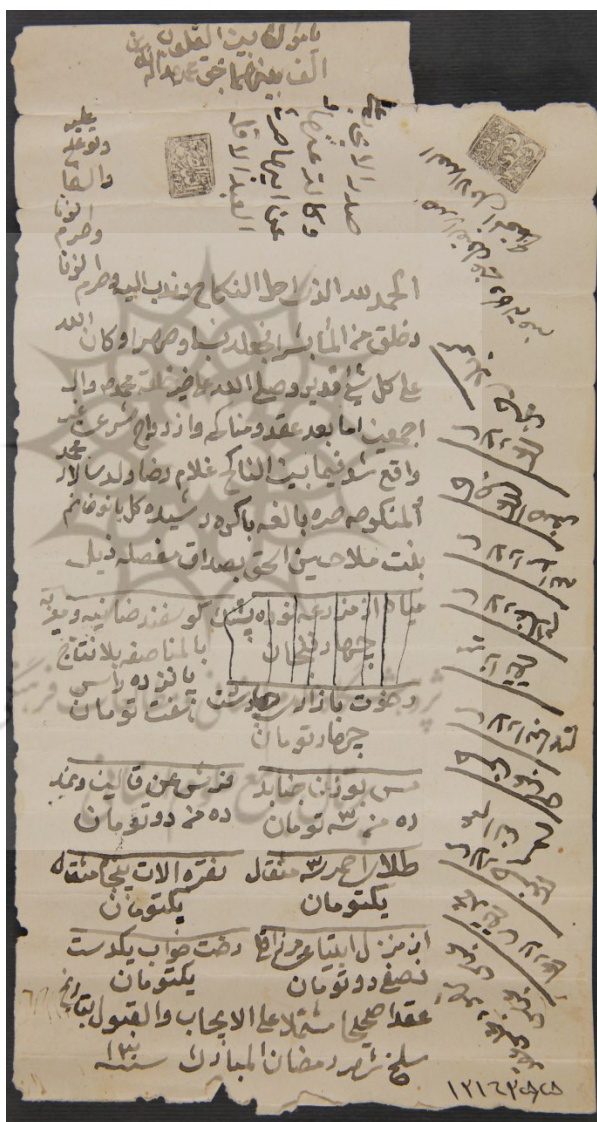
استناد به این مقاله:

پناهی، عباس؛ پاسبان حضرتی، فتانه. (۱۳۹۷، تابستان). تجزیه و تحلیل محتوای نکاح نامه های

منطقه بيمرغ گناباد در عصر قاجار. گنجینه اسناد، ۲۸(۲): ۳۴-۵۷.

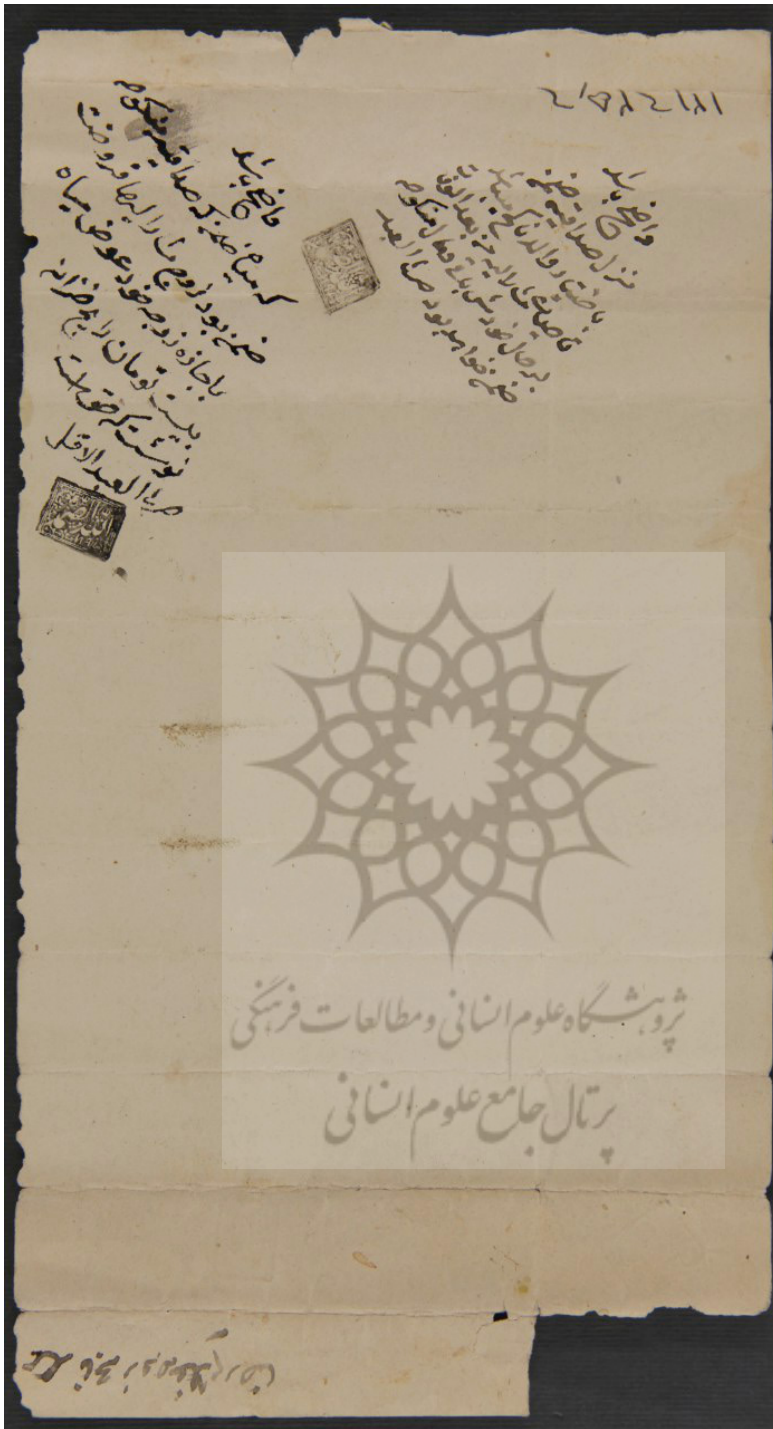
نمونه‌هایی از نکاح‌نامه‌ها

تصویر ۱

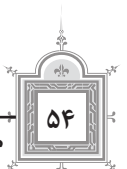
نکاح‌نامه سیده گل بانو خانم بنت ملاحسین

تصویر ۲

نکاح نامه سیده گل بانو خانم بنت ملاحسین

یا سوا فاینا القلوب الف
بیتها بحق خدمت والد الطاهرین

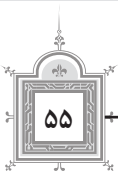
الحمد لله الذی جعل النکاح وندب الیه وصرم الزنا
وخلق من الماء کسراً فجعلنا من وصرها وکان الله
على کل شیء قدير وصرنا الله عاقبة خلقه محمد وال محمد
اما بعد عقد وصرنا که واقع شد فیما بیننا النکاح
على اکبر ولد سلا مراد والمنکوحه صرته بالغه
رشیده خدیجه خانم بنت سلا مراد وصرنا فیما بیننا
بصدوق مفضل وندب

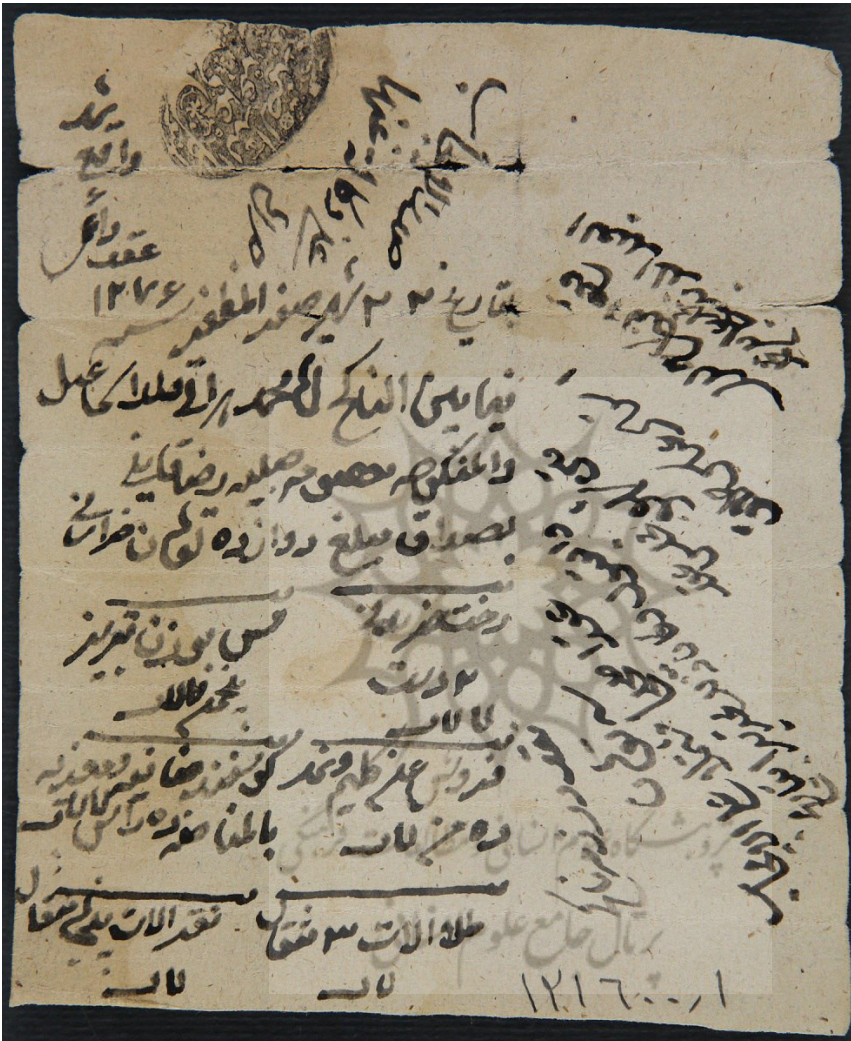
مسی بورن جناب	کوسفتد معزیه ده راس
پنج پانزده هزار	بلافتج دو تومان
فزش ده من عن قلیز	رضوت بازار
و نمد دو تومان	دودست دو تومان
از منزل سو دو	عوامل و زر
دو دند یکتوان	دو تومان
طلار صنت و طواب	نقره الات جهل
یک دست یکتوان	منقال یکتوان
عقد اصلی استلا علی الایوب والقبول	

بتاریخ بیستم رجب سنه ۱۲۸۳
۱۲۱۶۶۱

تصویر ۳

نکاح نامه علی اکبر و خدیجه خانم، ۲۰ رجب
۱۲۸۳ قمری

تصویر ۴

نکاح نامہ (عقد نامہ) محمد ہراتی و معصومہ
صبیہ رضا قاننی بہ تاریخ ۲۲ صفر ۱۲۷۶ قمری

هوالمولود بان القلب
الفینی الحفی محمد

وصلا
نسبا
مجلسه
شماره
من المماء
رضای
علیه
وقوعه
التفاح
الزناو
المحمدیة الذی احل النکاح وندب الیه وحصن الطریق
وال
محمد
خلفه
خیر

وكان الله على كل شيء قدير وصلى الله عليه
وبعد بقصد وانرا وان دان من قریب قطع من در اورد
سالار علی ولد محمد عادل با بقصد مسماة بنت خانم
صلیما سوار قلعلی را بصداق مبلغ هفت تومان
در عوض اجناس زیر
سی پوزن طلا
چهار پوزن
نیم پوزن
کوه سفید نقره و عین
سیخ و سوس
نار

عادل فردرک فرزند سار علی
نار

مخبرانند صومالی و بیگمختخت و معلوم
بمع بندان سالار علی هند و لغو غوغو و او بر هر
زوجه غوغو تا و اضی باید عفا علی صریحا شتملا
یکه الایوب والقبول وکان فله محمد ابی تاج
یوم بیمرغ در رمضان المبارک ۱۲۵۳

۱۲۱۵۸۳۱

تصویر ۵

نکاح نامه سالار علی ولد محمد با نسا خانم،
رمضان المبارک ۱۲۵۳ قمری

